

Bengt Wilhelm Carlberg var med, tänker jag när jag betraktar dystopin "Karl XII:s likfärd" som hänger i Göteborgs Konstmuseum. Dystopi? Målningar av detta slag har ett starkt nationalistiskt inslag och syftet är här att hylla och ära nation, kung och karoliner trots den tungsinta situationen. Målningen är utförd 1878 av Gustaf Cederström (vars stund på jorden inföll 1845 - 1933). Cederström beundrade Karl XII. Målningen saknar all historisk verklighet. Det är "fake news".

Cederströms målning 1878 i Göteborgs Konstmuseum:

Cederström har skickligt skildrat det tänkta återtåget efter kungens död i Norge 1718. I en lång kolonn kommer karolinerna gående mot oss. Himlen är grå. Otaliga är karolinerna som marscherar och tåget sträcker sig över snötäckta berg så långt bort vi kan se. Kolonnen bildar ett Z som dramatiskt fyller ut målningen och ger oss i utdraget perspektiv bilden av återmarschen. Ett av karolinernas standar fladdrar trotsigt i snålblåsten denna grå dag. De som bär kungens bår ser med stolthet, sorg, plåga och saknad mot den döde kungen. En av karolinerna hötter med sitt svärd mot Norge och kanske visar detta på att man en dag kommer tillbaka och vinner striden trots allt. Vi ser aningen solljus i fjärran och kan ana hopp. En äldre man och ett barn betraktar i bedrövelse och vörndnad sorgetåget. En fälld fågel hänger på mannens rygg och den hund man har i sällskap verkar yla inför anblicken av marschen. Tågets ledande soldat anger takten i och tittar stoiskt framåt. Det är ett självporträtt av Cederström. Målningen är en fängslande och gripande skildring av en tilldragelse som aldrig ägt rum.

Cederström har varit mycket noggrann när målningen utförs. Modellerna valdes noggrant. Karolineruniformer beställdes. Salt användes som konstsnö.

Cederström får medalj för sin målning. Men målningen köps av en rysk storfurste och kommer att hänga i St. Petersburg som om det inte vore nog med Poltava 1709. Att tavlan hamnade i Ryssland var upprörande för många. Man beställde 1884 av Cederström en kopia som nu hänger på Nationalmuseum. Dock i samband med ryska revolutionen hamnar målningen via några omvägar hos

Gustaf Werner (affärsmannen i textilbranschen, konstsamlare tillika, boende i Adrian C Petersons gudomligt ritade byggnad på Parkgatan 25). Werner skänker 1939 målningen till museet.

Forskningen är väl ganska enig idag om att kungen sköts av norrmän och inte föll för en lönnmördares kulor. Att "kulknappen" på Varbergs museum verkligen är den kula som dödade kungen får nog bedömas vara helt osannolikt. Kungen som ansågs "hård mot skott", närmast osårbar alltså, mötte sitt öde vid Fredrikstens fästning någonstans mellan 20:00 och 21:00 den 30 november 1718. En blivande göteborgsk arkitekt befinner sig bredvid kungen i det dramatiska ögonblicket.

Stormaktsväldet faller samman. Hade kungen överlevt verkar det som om man kunnat inta fästningen – läget såg hyggligt ut. Historien ville dock annorlunda. Och Sverige hade väl ändå knappast resurser att uthålligt vara en stormakt.

Den göteborgske arkitekten som är alldeles i kungens närhet denne kväll är Bengt Wilhelm Carlberg (1696--1778). Carlberg var Göteborgs stadsingenjör ("stadsarkitekt") från slutet av 1720-talet. Carlberg var som många andra "arkitekter" vid denna tid militär och bar bl.a. titel "fortifikationsofficer". Carlberg var också "konduktör" med placering på Nya Elfsborg 1713.

Carlberg befinner sig alltså i omedelbar närhet till Karl XII den ödesdigra kvällen söndagen den 30 november 1718 vid pass 20:00. Flera år efter kungens död skildrar Carlberg vad som hände – historikerna sätter tilltro till berättelsen: "Sannfärdig Berättelse, af några få omständigheter som sig tilldrogo den Natten då Högst-Salig Hans Kongl. Maj:tt Konung Carl XII uti Tranchéen för Fridrichshall, olyckeligen blef skuten." (Med "tranchée" avses skyttegrav.)

Carlberg är också tämligen bekant med kungen och skriver inledningsvis rörande den skicksedigra kvällen den 30 november: "Hans Maj:tt gick efter wanligheten öfwer alt omkring, från det ena stället til det andra, och talte med hwem som förekom, äfwen och med mig som hade den nåde, wid flere tilfällen, at wara wäl känd af Hans Maj:tt."

Och inför det ödesmättade skottet fortsätter Carlberg: "Det war nu den olyckeliga stunden för handen som gjorde slut på altsammans. Knapt en half Fiärdendels timma, hade iag ibland de flere som wore tilstädes, stådt wid, och framför Hans Maj:ttts fötter; så träffade utan ifrån Tranchéen ett skått in på wänstra sidan genom Hans Maj:ttts hufwud, hwar wid icke den minsta rörelse mer förspordes, än at handen undanföll wänstra kinbenet, och hufwudet lutade sig så sakta neder uti kappan, utan någon den ringaste ryckning på kroppen, som blef så aldeles stilla liggandes som den för ut låg, det war eij eller Naturligt, at effter et skått, som så accurat träffade genom hufwudet, annat kunde följa, än i et ögnablick wara död utan att röra minsta lem..."

"...Stället hwar ifrån detta olyckeliga skått kom, om det skiedde från et längre bort, eller närmare håll, det kunde ingen af oss, som stodo lågt neder inom bröstwärnet, under ett så starckt skiutande utur Canoner och Handtgewär, ogiörligen, med rätt wisshet utmärcka."

När kulan träffar kungen låter det som när man slår pekfinger och långfinger i handflatan. Prova så förstår du.

Karl XII bars inte hem på öppen bår utan togs efter sin död till ett mindre samhälle nära fästningen Fredriksten som i sin tur ligger nära Halden i Norge. Fjorton dagar senare kom Karl XII till Uddevalla där han balsamerades och lades i kista. På julafton anländer liket till Stockholm där kungen sedan dess vilar i Riddarholmskyrkan. Han får inte helt vila i frid. Graven har öppnats i alla fall 1917 och några vill öppna den igen. För vilket syfte kan man fråga sig?

Men hur blev det nu med Bengt Wilhelm Carlberg och dennes senare verksamhet i Göteborg: Bengt Wilhelm var tillsammans med sin äldre broder John Eberhard Carlberg den förste av "Carlbergarna" i Göteborg. Senare skulle Bengt Wilhelms son Carl Wilhelm Carlberg (1746–1814) fortsätta släktens arbete med att utforma Göteborg. Och Gunnebo!

Bengt Wilhelm Carlberg har i Göteborg medverkat i följande många gånger, mycket klassiska byggnationer:

- Örgryte gamla kyrka, ombyggnaden (1730–35).
- Radheska huset, tillbyggnaden (1732), Norra Hamngatan 10. Det är ett av de äldsta husen i stan och uppfördes ursprungligen 1669. John Eberhard Carlberg (1683–1773) har även varit inblandad i någon tillbyggnad. John Eberhard är alltså bror till Bengt Wilhelm.
- Spinnhuset - Gullbergsbrohemmet, (1742). Spinnhuset är en vacker byggnad vid slutet av Friggagatan. Huset har ursprungligen varit arbetsanstalt/fängelse för kvinnor. Kvinnorna som satt på huset var sällan några farliga brottslingar utan istället ofta unga flickor som förbrutit sig mot den hårda tjänstehjonsstadgan och sedan i brist på arbete dragit fram som tiggerskor. Motsvarande fängelse för män kallades f.ö. "Rasphus".
- Sahlgrenska huset, (1753), Norra Hamngatan 14.
- Ostindiska huset, (1762), Norra Hamngatan 12.
- Gamla Fattighuset, (1767), Stampgatan 1. Huset är ett av få bevarade exempel på den typ av stora hus som var vanliga innanför vallgraven på 1700-talet. Man omhändertog inledningsvis medellösa i generell mening, men efter hand valde man att vårda personer som sett bättre dagar men nu hamnat i fattigdom, s k *pauvres honteux*.

Ögonvittnesskildringen av kungens död ger mig en nyanserad bild av Cederströms målning. Tänk så historia kan hänga samman. Cederströms dramatik i en målad händelse som aldrig ägt rum men som syftar till att hylla konung, land och armé. Carlbergs lite torra redogörelse för hur kungens död gick till. Och vi kan historiskt belägga kungens verkliga färd till Stockholm. Karl XII:s alla krig och Cederströms målning måste relateras till sin tidsmässiga kontext. Det är ändå för sent att döma men kanske kan man lära sig något inför framtiden?

Källor: Sandklef m.fl – Karl XII:s död. Göteborgs konstmuseum – Samlingarna. Wikipedia.

Kungen ger upp andan den 30/11 1718. Kanske såg det ut så här:

